

Neşet Toku

*İlm-i Umran: İbn Haldun'da
Toplum Bilimsel Düşünce*

Akçağ Yayınları, Ankara 2002, 160 s.

Sosyal bilimlerde materyalizm ve idealizm tartışması, sosyal dünyayı oluşturan materyal ve düşünsel unsurlardan hangisinin aslı olduğuna ilişkin ontolojik bir tartışma üzerine kuruludur. Materyalizm, toplumun temelini oluşturan aslı unsurun “doğa” ve “materyal unsurlar” olduğunu öne sürerken, düşünsel unsurları her zaman ikinci plana itmiştir. Söz konusu bakış açısı iki önemli soruyu zorunlu olarak gündeme getirmektedir. Sosyal dünyaya/gerçekliğe ilişkin bilgimizi destekleme ve doğrulama noktasında dilimiz ve söylemlerimiz dışında, gerçekliği kendinden menkul nesnel bir referans noktası var mıdır? İkincisi ise; nedensellik açıklamaları sunan ve sebep sonuç bağıntısı bulmaya gayret gösteren doğa bilimlerinin yöntemleri sosyal araştırmalarda kullanılabilir mi? Modern sosyolojinin her iki soruya da verdiği cevap farklı düzeylerde nüksetmekte ve ideolojik bilimin bir anlamda ortaya sunmuş olduğu karışıklıktan ken-

dini kurtaramamaktadır. Ancak İbn Haldun’un “ilm-i umran” dediği ve Neşet Toku’nun “gele- neksel toplumbilim” şeklinde tanımladığı çerçevede bu sorulara anlamlı cevaplar vermek her zaman olanaklıdır. Bu açıkça İbn Haldun’un ontolojik indirgemecilikten soyutlandığı anlamına gelmekte ve ilm-i umranın farklı parametrelerin içine dahil olduğu çok boyutlu bir toplumbilim ortaya çıkarmaktadır.

Toku, çalışmasında İbn Haldun’un ilm-i umranının, modern sosyolojinin temel problematik alanlarını aşan daha âlemşümul bir alanı kapsadığını ifade ederek, onu bütün toplumları açıklayabilecek mahiyette modern olmayan bir toplumbilim olarak tanımlayabileceğimiz iddiasıyla yola çıkmaktadır. İbn Haldun’un kendi tabiriyle ilm-i umrana yönelik düşüncelerinin irdelenmeye çalışıldığı ve modern toplumbilim/sosyoloji ile mukayese edildiği bu çalışma, ilm-i umran ve sosyolojinin temel problematik alanlarını orta-

ya çıkarmak, ardından da iki paradigma kurucu ilmi mukayese ederek, ideolojik olmayan bir toplumbilimin imkanını sorgulamayı kendine hedef edinmektedir. Bu anlamda Toku'nun eser boyunca asıl kaygısı, İbn Haldun'un ilm-i umranının bir bütün olarak toplumsal değişimi açıklamadaki çok boyutluluğunu ortaya çıkarmaya yöneliktir.

Sosyolojinin ortaya çıkışını ve bugünkü problematik alanlarını, modern dünyayı meydana getirmiş olan dinamikler ve değişimler bağlamında değerlendirmek zorunludur. Zira sosyoloji modern toplumu betimleme ve açıklama yönünde sistematik bir çabadır. Genel olarak değerlendirildiğinde sosyolojinin kendi toplumlarını tanımlamalarının bir yolu olarak öncelikle ne olmadıklarını açıklamaya çalışmaları, ben ve ötekinin kurumsallaşmasına neden olmakta, bu da öncelikle geleneksel ile geleneksel olmayan arasında bir mukayeseyi zorunlu kılmaktadır. Ancak gelenek tanımlamasının modern toplumda bir değerler bütünü olarak anlaşılması, modern olmayan toplumsal pratiklerin pejoratif bir biçimde nitelenerek, geleneğin üreteceği alternatiflerin de böylece ortadan kaldırılmasına veya görmezden gelinmesine yol açmaktadır. Toku, öncelikle sözkonusu kavramsallaştırmanın eksikliği üzerine yoğunlaşmakta ve gelenek ile modernite arasında bir

bağ kurmaktadır. Gelenek bu bakımdan bir toplumda bilginin, ahlakın, hukukun ve siyasetin değişmez kaynağı olarak anlaşıl-makta ve geleneksel özelliğin farklı zaman ve mekanlarda daimî tezahürünü ifade etmektedir. Gelenek, tarihten devşirilen edilgen bir unsur değil, aksine kendinden menkul tarih yapıcı bir yapıya sahip olması bakımından toplumun kuruluşunu ifade etmektedir. Bu bakımdan da gelenek yapısal olarak tarihsel bir mirastır. Toku'nun ifadesiyle, "gelenek yüksek olanı aşağı olana ve geçmişe geleceğe bağlayan bir silsile meydana getirir." Bu bakımdan zaman ve mekan boyutlarında farklı formlar içeren gelenek, tekil ve doğrusal bir tarihî süreç anlamına gelmemekte, bilakis döngüsel bir tarih anlayışını benimsemektedir.

Gelenek, öncelikle tek bir toplumsal formda, tek bir tarihsel süreci ifade etmemektedir. Zira mesela Hıristiyan, İslam ve Hint geleneklerinden söz edildiğinde, kastedilen şey, toplumsal pratiklerin farklı zaman ve mekanlarda farklı formlarda tezahür edebileceği ve dolayısıyla da geleneğin tek bir coğrafi mekan ve topluma hasredilemeyeceğidir. Tekil olmayan bir gelenek yaklaşımı, içinde barındırdığı formların farklılığından ötürü aynı zamanda çoğulcu olana tekabül eden toplumsal bir pratiktir.

Toku'ya göre modernite ise geleneğe nispetle apayrı bir toplum-

sal pratiği ifade etmektedir. Bu bakımdan modernitenin ayırt edici unsuru, geleneğe karşı duruşu ve geleneksel olmama özelliği ile kendini tanımlamasıdır. O, her şeyden önce, kendisini herhangi bir kutsal öğretilere uygun olarak örgütlemeyen sosyal yapıya tekabül eder. Bundan dolayı sekülerdir, rasyoneldir ve ilerlemeye ilişkin toplumsal bir formu ifade etmektedir. Bu aynı zamanda modernitenin epistemolojik olarak gelenekten kopmasını ifade eder ve kutsal olanı analiz dışı bırakır. Modernitenin ekonomik alandaki ifadesi kapitalizm iken kültürel olarak ise seküler ve rasyonel yaşama biçimini tanımlamaktadır. Bu bakımdan modern dünyada insan, eşref-i mahlukat olmaktan çıkmış ve onuru kendisinden menkul bireye dönüşmüştür. Toku, eleştirel okulun en önemli kritiği olan modernitenin gelenekten kopuşuyla birlikte bireyin değerini meta düzeyine indirmesi ve bireyin “şey”leştirilmesine yönelik bakış açısına da katılmaktadır. Toku'nun ifadesiyle modernite ile birlikte akıl, dinsel etki ve geleneksel bağlardan yalıtılarak hakikatin ölçütü haline gelmiş, hayata dair doğru bilginin nerede, nasıl araştırılacağı sorularının cevabını veren bir yapıya, kısacası hayatın kılavuzluğuna soyunmuştur.

Modernitenin gelenekten ayrılışını ifade eden epistemolojik, ekonomik ve kültürel kopuş, aynı za-

manda sosyolojinin kendini bu eksende konumlandırmasıyla sonuçlandığını ifade eden Toku, sözkonusu kopuşun bir sonucu olarak doğa bilimlerinin başarılarına benzer bir şekilde aynı yöntemlerin bu defa toplumu betimlemeye, açıklamaya ve belli bir düzen getirmeye uğraşarak kontrol etmeye çalışan sosyolojiye dönüştüğüne ve buna da “toplumbilim” adı verildiğini belirtmektedir. Toku'ya göre sosyolojini iddiası şudur: Toplumsal davranış, evrendeki diğer faaliyetlerin sadece değişik bir formudur ve aynı epistemolojik hakikate tâbidir. Bu yaklaşımın en rafine edilmiş şeklinin sosyolojinin isim babası ve kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte'da görüldüğünü ifade eden Toku, Comte'un sosyolojiyi üç varsayım üzerine kurduğunu belirtmektedir: (1) Pozitif temelli Batı Avrupa sanayi toplumu örnek bir niteliğe sahiptir ve bütün insanlığın toplumu haline gelecektir. (2) Doğa alanında pozitif düşünüldüğüne göre toplum alanında da başka türlü düşünülemez. (3) Doğa bilimlerinde başarılı olan pozitif yöntem, sosyolojinin de yöntemidir. İnsanlık tarihi, pozitif düşüncenin ilerlemesi olarak düşüncenin tarihidir.

Bu tür bir yaklaşım sosyolojide çok yaygın ise de Toku'ya göre birtakım problemleri de içinde barındırmaktadır. Zira Toku, metodolojik olarak nedensellik üzerine kurulu bir sürecin sosyoloji

için geçerli olabileceğini, ancak insanı, yani toplumu inceleme konusu yapmak bakımından, fiziki dünyadaki olayları konu yapmaktan oldukça farklı olduğunu belirtmektedir. Toku'nun, dikkatli bir şekilde incelendiğinde, aslında sosyolojin genel olarak en katı yorumunu eleştiri noktası olarak seçmiş olduğu görülecektir. Modernitenin ürettiği sosyolojik düşünme kalıplarını bir eleştiri noktası olarak seçmek bugün içeriden yapılan ve pozitivist olmayan eleştirileri bu bakımdan anlamsızlaştırma riski taşımaktadır. Toku, genel olarak sosyolojinin karakteristik özelliklerini işbu şekilde sıralamaktadır: Sosyoloji, mekanik doğa bilimleri örneğine göre örgütlenmiş bir bilim olma iddiasındadır. Sosyoloji, doğa bilimlerinin doğaya egemen olmayı sağlamalarına benzer bir şekilde, aynı yönetmeleri topluma teşmil ederek topluma egemen olmayı sağlama amacındadır. Bu özellikler Toku için sosyolojinin genelini tarif eden bir yaklaşım olarak anlaşılabilir, bu da tek tip bir disiplin algısını ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan sözkonusu tek tiplilik toplumsal yapıyı ve toplumsal değişmeyi açıklama içindeki bilim adamını bunların dışına çıkacak bir metodoloji benimsemesinin imkanını sınırlayan bir yaklaşımı gündeme getirmektedir. Öte yandan böyle bir bakış açısı, sosyolojik düşünmenin sınırlarını daraltmakta,

metodolojik bir indirgemeciliği meşrulaştırmaktadır. Sanki bir toplumsal olguyu açıklamak isteyen bilim adamının pozitivist bir yöntem kullanmaması halinde sosyolojik bir analiz yapamayacağı/yapmayacağı yargısını güçlendirmektedir. Bu bakımdan Toku, postmodern ve postyapısalcı yaklaşımları sosyolojik çözümlemenin dışına itme riskiyle karşı karşıyadır.

İlm-i Umran:

Geleneksel Toplumbilim

Genel olarak sosyolojinin temel özelliklerini belirten ve gelenek ile modernite arasında bir bağ kurmanın gerekliliğini öne süren Toku, ardından ilm-i umranın ne olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ona göre İbn Haldun'un temel amacı, doğrudan doğruya içerisinde yaşadığı toplumun bir betimlemesini ve açıklamasını yapmak değildi. Esas itibarıyla onun yapmak istediği şey; insanların ve toplumların yaşama biçimlerinin nasıl değiştiğinin, yer yüzünün nasıl imar edildiğinin, devletlerin nasıl kurulup geliştiğinin ve niçin yıkılmaya ve yok olmaya maruz kaldıklarının tespiti yoluyla tarihin bir açıklamasını yapmaktır. İbn Haldun'un tarihin açıklanması için öngördüğü şey aynı zamanda toplumun açıklanmasını da içermektedir. Onun için gerçek tarihçilik, olayların sadece zahir yönleriyle ele alındığı hikaye tarzından ziyade, olayların

meydana geliş sebeplerine toplumsal yapının ve toplumsal hayatın da dahil edildiği bir *umram* ifade etmektedir. Sözkonusu süreç aynı zamanda İbn Haldun için objektifliğin de ölçütüdür. İbn Haldun'un üzerinde ısrarla durduğu bir başka nokta ise tarihe yönelik bilginin sadece geçmişe ait rivayetlerden ibaretmiş gibi değerlendirilmesi durumunda, tarih ilminin kurulamayacağıdır. Ona göre ilmî bir tarihin kurulabilmesi, toplumsal yapının bir bütün olarak değerlendirilip ölçü alınmasına bağlıdır. Bu anlamda toplumsal ve tarihsel sürecin birliğini ilk defa gündeme getiren İbn Haldun olmuştur. Toku, İbn Haldun'un tarih yazımıyla ilgili olarak teklif ettiği şeyin, bugünkü anlamda toplumsal tarihten başka bir şey olmadığını, ancak onun toplumsal tarih anlayışının, modern düşüncenin bir ürünü olarak tarih felsefesi bağlamında ileri sürülen toplumsal tarih anlayışıyla aynileştirilemeyeceğini vurgulamaktadır. İbn Haldun'un tarihsel ilginin ölçütü olarak gördüğü *umran*, bir bütün olarak toplumsal yapıya, yani toplumsal ilişkiler alanının, kurumların yekûnuna karşılık gelmektedir. Ona göre, tarihsel bilginin doğruluğunu veya yanlışlığının incelenmesi hususunda en emin yöntem budur. Sözkonusu yeni yöntem ile birlikte tarih ilminin tenkit ve ta'lil (dedüksiyon) yöntemi üzerine bina edilmesi gerektiğini

vurgulayan ilk tarihçi de bu bakımdan İbn Haldun'dur.

Tarih ilmini, toplumsal tarih olarak değerlendiren İbn Haldun, insanî-toplumsal eylemler sürecini anlamada noktasında tarihi de toplumsal düzeyde ele almakta ve döngüsel bir süreç olarak değerlendirmektedir. İbn Haldun'un bu tarih yorumu, sosyolojinin evrensel çizgisel ilerleme yorumunun aksine, döngüsel tarih şeklindedir. Her toplum kendi toplumsal bağlamında ilerliyor ise de bu ilerleme, sonu belirsiz ve evrensel çizgisel bir yöne doğru değil, kurulacak olan devletin yozlaşacağı mukadder bir sona doğrudur. Dolayısıyla böyle bir ilerleme nihai bir ilerleme değil, mukayyet bir ilerlemedir. Toku, bu farkın İbn Haldun'un ideolojik bir tavır takınmaksızın tarih ilmiyle uğraşmaya çalıştığının bir göstergesi olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

İbn Haldun, icat ettiği kendi yönteminin, tarihe yönelik yeni bir yöntem ve yeni bir ölçüt olmanın ötesinde yeni bir bilim olduğunun da farkındadır. Sözkonusu bilimin konusu *umran*, yani bir bütün olarak toplumsal yapı, problemleri, *umramın* tabiatı tarafından kaynaklanan haller, metodu tecrübî ispat ve gayesi de tarihî rivayetlerle doğruyu, yanlış ve düzmece olanlardan ayırt edecek bir ölçü bulmak olan ilm-i umrandır. Bu bakış açısı İbn Haldun'a göre, tarih ilminin ölçüsü,

kıstası olan *umran* konu edinen ve onu kendi tarihsel bağlamı içerisinde çözümlmeyi hedefleyen bir ilimdir. *Umranla* kastedilen şey en genel anlamda toplumsal yapı, toplumsal organizasyon ve tabiatı gereği ona ârız olan hallerdir. Yani o, yatay ve dikey düzlemde toplumsal bir ilişki biçimidir ve asıl hedefi toplumsal hayatın tabiatı ve gayesinin anlaşılmasıdır. Toku, bunun İbn Haldun'un farklılığını ortaya çıkaran bir özellik olduğu vurgulamaktadır. Zira ilm-i umran, insanların nasıl yaşamaları gerektiği veya onların nasıl ikna edilecekleri gibi normatif bir soruyla ilgilenmemekte, aksine geçmişte ya da şimdi, insanların nasıl yaşadıkları ve yaşadıkları toplum yapısını belirleyen tabii unsurların neler olduğunu yapısal ve ampirik olarak incelemektedir.

Toku, diğer taraftan sosyolojinin bilimselliği konusunda yaşanan tartışmanın İbn Haldun tarafından ilm-i umran bağlamında da yapıldığını ifade etmektedir. İbn Haldun için “ister nakli olsun isterse aklı, bütün ilimlerin müstakil bir konusu vardır ve ilimleri birbirinden ayırt etmek için geçerli olan asıl prensip kendilerine mahsus olan konulardır” şeklindeki düşünceden hareketle ilm-i umranın müstakil konusu olarak toplumsal hayatı (umranı) göstermekte ve sözkonusu müstakil konunun incelenmesinin de tabiatıyla müstakil bir ilmî disipli-

ni gerektirdiğini belirtmektedir.

Toku'ya göre İbn Haldun'u ilm-i umranı kurmaya sevk eden sebepler, modern toplumbilim/sosyolojinin kuruluş sebeplerinden tamamen farklıdır. Sosyolojinin kuruluş sebepleri; gelenekten kesin bir kopuşu belirleyen epistemolojik, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimler ve bu değişimlerin sistematik bir düzen içerisine sokulmasını sağlamaya çalışmak iken, İbn Haldun'un en önemli kaygısı tarih ve tarih ilminin kriterini tespit etmektir. Diğer taraftan ilm-i umran, sosyolojide olduğu gibi gelenekten kesin bir kopuşu da ifade etmez ve üstelik epistemolojik, ekonomik, politik ve kültürel değişimleri inceliyor ise de onların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca o, ilm-i umranı tarih ilmi ile irtibatlandırmakta ve ona olup-bitmeler sürecinin dengesiz tekrarını sağlama ya da yönünü gösterme fonksiyonunu değil, olup-bitmeler sürecinin tabii sebeplerini gösterme, yani onların tabii nedenlerle açıklanmalarına metodolojik bir ölçüt olma işlevini yüklemektedir. Toku, bu özelliği dikkate alındığında ilm-i umranın modern toplumbilimin aksine, değer-bağımsız olmasının, daha doğru bir tanımlamayla bütün değerlere karşı tarafsız durumda bulunmasının, onun nesnel bir metodoloji fonksiyonu üstlenmiş olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir.

İbn Haldun bir bütün olarak toplumun açıklanması amacıyla kurduğu ilm-i umranın temel problemlerini de şu şekilde tespit etmektedir: (1) İnsanların birbiriyle ünsiyet ederek köy veya şehirler kurup birarada, yani toplum halinde yaşamalarının sebeplerini izah etmek. (2) İnsanların niçin bir siyasî otoriteye ihtiyaç duyduklarının ve devletin kuruluş sebeplerini izah etmek. (3) Birarada yaşayan insanların geçim tarzlarından, yani ekonomik faaliyetlerinden kaynaklanan ilişki biçimlerinin sebeplerini izah etmek. (4) Eğitim ve öğretimin sebeplerini izah etmek. Toku, İbn Haldun'un kategorize etmiş olduğu bu dört temel problemin, modern toplumbilim/sosyolojinin kendisine yönetici ideal olarak seçmiş olduğu, kurumsal yapı ve örgütlenmeleri içeren "sosyal yapı"ya karşılık geldiğini belirtmektedir. Ancak İbn Haldun'un, dini, sosyolojide olduğu gibi, seküler kültürün bir unsuru olarak görmemesi ve aileye de yine sosyolojide olduğu gibi, toplumsal anlamda ekonominin veya siyasetin ilk adımdaki vasıtası gibi bir fonksiyon yüklememesi sebebiyle onları ilm-i umranın problem alanına dahil etmediğini özellikle vurgulamaktadır.

Toku, ilm-i umranı dört başlık altında incelemeyi tercih ederken bir anlamda modern sosyolojinin sınıflandırması kullanmaktadır. İlk kısım olan umran, İbn Haldun'a göre insanların birlikte ya-

şamak üzere biraraya gelmeleri ve buna yönelik örgütlenmeler yoluyla ortaya çıkan bir ilişki biçimidir. Kısacası umran toplumsal hayattan ibarettir. Sözkonusu toplumsal hayatın tabii ve zarurî olduğunu temellendiren İbn Haldun ardından onları yapısal olarak sınıflandırmaya tabi tutar. Buna göre esas olarak iki tür toplumsal yaşama biçimi vardır. Bunlardan ilki, asabiyetin çok yoğun bir biçimde yaşandığı ekonomik bireyselliğin aksine, komünal ilişkilerin hakim olduğu kasaba veya şehirden öte, maişetin kısmen tarım ve daha çok hayvancılıkla temin edildiği "bedevî umran"dır. İkinci ise, grup şuurunun, asabiyetin şu ya da bu biçimde kaybolduğu, ekonomik bireyselliğin ön plana çıktığı, yerleşik hayatın şehirlerde istikrar kazandığı ve ücretli emeğe dayandığı ve riyasetin güç temelli mülke, devlete dönüştüğü medenî toplumsal hayat, yani "medenî umran"dır. İkinci kısımda ifadesini bulan siyaset, İbn Haldun'a göre zorunlu bir süreçtir. Zira insanların maişetlerinin temini ve tabiata karşı kendilerini savunmaları nasıl zorunluluk ise siyaset de devlet içinde toplu halde yaşayan insanların birbirlerine karşı korunmaları ihtiyacının zorunlu bir sonucudur. Siyaseti zorunlu kılan temel etken, insanların üst bir otorite olmadığı zaman birbirlerine zarar verme olasılığının her zaman sözkonusu olmasıdır. Dola-

yısıyla hem toplumsal yaşamın emniyeti ve muhafazası için hem de insanlar arasındaki ilişkilerde adaletin tesisi için siyasî otoriteye, yani devlete ihtiyaç vardır.

Üçüncü kısımdaki ekonomi ise, hem insan hayatının idamesi hem de toplumsal hayatın devamı için tabî ve zorunlu görülmektedir. Ekonomi özsel olarak Allah'ın yeryüzündeki her şeyi insanların istifadesine sunmasına ilişkin bir öngörüye dayanmaktadır. Dolayısıyla istifadenin yegane meşru yolu da emektir. İbn Haldun'a göre, insanın emeğiyle alabileceği ve ortaya çıkarabileceği iki şey vardır. Bunlardan biri maişet ve rızık diğeri de sermayedir. Maişet insanın temel ihtiyaçlarını ifade ederken, sermaye, ihtiyaç fazlası mal veya serveti ifade etmektedir. Toku, İbn Haldun'un sözkonusu ifadelerinin klasik liberallerin doğa durumu tasvirlerini andırdığını belirtmekte ve onların sivil topluma geçişin nedenlerinden biri olarak gösterdikleri emek sarfedilerek oluşturulan özel mülkiyetin korunması düşüncelerinin ipuçlarını da İbn Haldun'da görmenin mümkün olduğunu savunmakta, hatta İbn Haldun'u, emeğe yapmış olduğu vurgudan ötürü Marksizmin öncülerinden biri olarak değerlendirmektedir. Diğer yandan Toku, İbn Haldun'un ekonomik analizini diğerklerinden ayıran en önemli farkının onun ontolojik ve epistemolojik indirgemecilikten kaçın-

mak olduğunu belirtmektedir. İbn Haldun'un bakış açısıyla ekonomiyi ahlaktan, hukuktan, askeriyeden, maliyeden ayırmak mümkün değildir. Toplumun verimli işleyişi, bu unsurlar arasında kurulacak dengeye bağlıdır.

Dördüncü ve son kısmı eğitim oluşturmaktadır. Eğitim İbn Haldun'un insan kavramıyla ilişkilendirildiği bir alandır. İbn Haldun için insanın maddî yapısı itibarıyla hiçbir canlıdan farkı yoktur. Onu diğer canlılardan üstün kılan düşünme kabiliyeti dahi, kullanılmadığı takdirde insana bir ayrıcalık sağlamamaktadır. İnsana üstünlük kazandıran şey, düşünme kabiliyetini kullanmasıyla ortaya çıkan bilgidir. İbn Haldun, mensubu bulunduğu İslam geleceğinin de bir yansıması olarak, insanın akıl sahibi bir varlık olmasından ötürü, tabiatı itibarıyla esasta iyi olduğu ve iyiliğe mütemayil olduğu kanaatinde. Ancak insanın sözkonusu özelliği mutlaka o yönde davranacağı anlamına da gelmemektedir. Bu bakımdan insanın durumu, yaratılış özelliklerine bağlı olarak değil, çevre ve yetişme şartlarıyla, daha açık bir ifadeyle almış olduğu eğitimle belirlenmektedir. Toku, İbn Haldun için, insanın yaratılış gayesinin, gönderildiği bu dünyada ilim ve marifet yoluyla tekmül etmek olduğundan, esasen eğitimden kastettiği şeyin de insanın aklı melekelerinin geliştirilmesi olduğunu belirtmektedir.

İlm-i Umran ve Sosyoloji

Toku, çalışmasının son bölümünde daha önce tanımlamış olduğu sosyoloji ve ilm-i umranı mukayese etmekte ve iki disiplin arasındaki benzerlikler ve ayrılıkları noktaları ortaya koymaya çalışmaktadır. Söz konusu karşılaştırmayı ise beş düzlem üzerinden yürütmektedir:

1. Hareket noktaları ve amaçları bakımından: Sosyolojinin hareket noktası 19. yüzyıl itibarıyla modern Batı toplumlarında doruk noktasına ulaşmış olan ve gelenekten radikal bir kopuşu ifade eden epistemolojik, ekonomik ve kültürel bir değişimi ifade ederken, ilm-i umranın hareket noktası, tarihsel olayların nasıl cereyan ettiğini tespit etmek ve amacı da tarihe ait rivayetlerin kriterlerini belirlemektir. Öte yandan ilm-i umranın amacı sosyoloji gibi toplumun bir istikrara kavuşması değil, toplumsal olayların bir bütün halinde kavranmasıdır.

2. Metot ve yaklaşımları bakımından: Sosyoloji, tarihsel ve toplumsal süreçlerin kendilerine mahsus özelliklerini kendi bağlamlarında değerlendirmeleri gerektiğini dikkate almazken, ilm-i umrandaki sözkonusu yapılar temel öncelikler olarak ele alınmaktadır. Sosyoloji, doğa bilimlerindeki mekanik anlayıştan, hareketleri konuya statik mahiyette bakan ampirik-pozitivist bir metodu gündeme taşımış iken, ilm-i

umran döngüsel tarih anlayışını esas aldığından, ampirik olmakla birlikte, konuya statik bakmayan tarihî-hermenötik bir metodu benimser.

3. Temel parametreleri bakımından: Sosyolojinin epistemolojik parametresi modern bilim, ekonomik parametresi kapitalizm, politik parametresi ulus devlet ve kültürel parametresi de seküler ya da profan kültürdür. İlm-i umranın ise epistemolojik parametresi, kutsalla dünyevî olan mezc eder bir nitelik gösterir. İlm-i umran açık olarak geleneksel bilimi temsil eder. Diğer taraftan ilm-i umran, ekonomiyi toplumsal yapının açıklanmasında önemli bir faktör olarak görmekte ise de toplumların zorunlu olarak kapitalizm gibi öngörülmüş bir modele bağlı olarak şekilleneceği iddiasında değildir. İlm-i umranın siyasete ilişkin anlayışı bir zorunluluk gibi dursa da, sosyoloji gibi ulus devlet türü idealize edilmiş bir devlet modeli takdim etmemektedir. Kültürel açıdan ise ilm-i umran dindışı bir toplumsal pratiği benimsemez.

4. Yapı problemi bakımından: Sosyolojinin odak noktasında yer alan toplumsal yapı; izafi olarak değişebileceği kabul edilen unsurların, kurumların sistemli bir tertibini ifade eder. Toku, sözkonusu ayrımın ve etkileşimin ilm-i

umranda da benzer olduğunu, ancak bu yaklaşımın öncelikle ilm-i umranda yer aldığını savunmaktadır. İlm-i umranın bakış açısıyla, hangi toplumsal yapı olursa olsun, değişime uğraması, bozulması ve netice olarak da yok olması kaçınılmaz olmakla birlikte bu, onun sosyolojiden açık bir farkını oluşturmaktadır.

5. Değişim problemi bakımından: Sosyoloji açısından değişim, toplumun yapısını oluşturan ilişkiler ağının ve bu ilişkileri standardize eden kurumların değişmesidir. İlm-i umranda ise toplumsal değişme, toplumların kendi tarihsel bütünlüğü içerisinde ele alınmakta ve herhangi bir ideal modele doğru değil, kendi dinamikleri doğrultusunda doğma, büyüme, gelişme ve inkıraza

doğru yürüme şeklinde değerlendirilmektedir.

Problem alanlarının müşterek olmasına rağmen geleneksel toplumbilim ilm-i umran ile modern toplumbilim/sosyoloji arasında açık farklar olduğunu önemle vurgulayan Toku, metot bakımından ilm-i umranın yorumsamacı yanının her zaman onun farkını ortaya çıkardığını belirtmektedir. Genel olarak Toku, toplum sorunsalını açıklamayı kendisine konu edinen ilm-i umranın bu meseleyi, hem hareket noktası ve amacının, hem metot ve yaklaşımının, hem de üzerine inşa edildiği parametrelerinin farklılığından ötürü sosyolojiye nispetle daha yeterli, daha objektif ve daha genel geçer ölçülerde orijinal bir çözüme kavuşturduğunu savunmaktadır.